

пам'ятками архітектури. За цей період збудовано 3,2 тис. сакральних споруд. Проте забезпеченість культовими будівлями залишається однією з найгостріших проблем релігійного життя в Україні. Так, у 2001 р. було зведено 318 храмів, але відсоток забезпеченості конфесій у зв'язку з реєстрацією статутів 1519 новоутворених громад знизився до 74,7 відсот. проти 75,5 відсот. у 2000 р.

Не має проблем з забезпеченістю культовими будівлями Закарпатська-реформатська церква. Серед інших церков забезпечені храмами віруючі РКЦ на 91,8%, УПЦ – 88,1%, УГКЦ – 81,0%, УПЦ КП – 70,2%. Іудаїстські релігійні організації забезпечені синагогами на 49,3%, мусульмани мечетями - на 39,0%, протестантські церкви молитовними будинками: християни віри євангельської - на 69,5%, євангельські християни баптисти - на 69,7%, адвентисти сьомого дня - на 59,0%.

Релігійні організації України розв'язують існуючі майнові проблеми шляхом будівництва нових культових споруд. У 2001 р. Українською православною церквою збудовано 117 храмів, УПЦ КП – 33, УГКЦ – 16, Союзом церков ХВС – 19, Союзом об'єднань ЄХБ – 35. У стадії будівництва знаходиться 2136 храмів. Під молитовні цілі орендується 5143 приміщення.

Враховуючи рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995 р.), зобов'язання України, що впливають з них стосовно колишньої церковної власності, Держкомрелігій за дорученням Кабінету Міністрів України підготував проект нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в якому, зокрема, викладено механізм повернення віруючим колишньої церковної власності. Поряд з поверненням храмів і культового майна, даним проектом передбачено повернення й іншого колишнього церковного майна (церковно-адміністративних споруд, будівель духовних (релігійних) навчальних закладів, монастирських житлових та господарчих приміщень тощо). Визначено також механізм передачі релігійним організаціям колишньої церковної власності, яка знаходиться в управлінні територіальних громад.

Українська держава робить все від неї залежне аби подолати руйнівні наслідки минулого, повернути релігійні інституції в суспільство, створити належні умови для їх цивілізаційного розвитку. Цей стратегічний курс знайшов своє підтвердження в Указі Президента України від 21 березня 2002 року «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій». Нині в Україні розгорнута робота з реалізації визначених Указом завдань.

Л.Ярмол* (Львів, Україна)

МЕХАНІЗМ І СТАДІЇ ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Реальність, “дієвість” свободи віросповідання людини, а також окремих її елементів (можливостей) залежать від наявності юридичного механізму її забезпечення.

Юридичний механізм забезпечення свободи віросповідання людини – це система ефективних юридичних засобів реалізації, охорони та захисту свободи віросповідання в цілому, а також окремих її елементів (можливостей), закріплених у національних юридичних актах .

Отже, в Україні елементами механізму юридичного забезпечення свободи віросповідання людини є:

- національне законодавство України (в тому числі ратифіковані міжнародні акти, які є його частиною), де проголошується, визнається свобода віросповідання людини, а

* Аспірантка кафедри теорії та історії держави і права Львівського національного університету ім. І.Я.Франка, мол.наук.сп. Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України.

також окремі її можливості (елементи);

- юридичні засоби реалізації свободи віросповідання людини;
- юридичні засоби охорони останньої;
- юридичні засоби її захисту.

Правове забезпечення свободи віросповідання людини не може бути миттєвим, одноактним, воно повинно пройти певні етапи (стадії).

Перша стадія – державне визнання свободи віросповідання людини. Як уже зазначалося, Україна визнала, проголосила це право людини, закріпивши його в національних нормативно-правових актах, а також шляхом ратифікації, прийняття міжнародних актів з прав людини.

Інституціоналізація здійснення свободи віросповідання – **друга стадія** її юридичного забезпечення. Суть цієї стадії полягає у створенні і визначенні державних органів, інших організацій, посадових осіб, на котрих спеціально покладається сприяння у здійсненні, охороні та захисті свободи віросповідання. Зокрема спеціальним органом, який забезпечує проведення державної політики стосовно релігій та церкви в Україні, виступає Державний комітет України у справах релігій. Він є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції. Свої повноваження Держкомрелігій України здійснює безпосередньо та через відповідні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Основними завданнями Держкомрелігій є:

- забезпечення, відповідно до законодавства, реалізації права кожного на свободу світогляду і віросповідання, додержання принципів відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви, формування та регулювання відносин між державою, церквою та релігійними організаціями;
- сприяння зміцненню взаєморозуміння між релігійними організаціями різних віросповідань, вирішенню відповідно до законодавства спірних питань, що виникають у відносинах між такими організаціями;
- запобігання втручанню органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у здійснювану відповідно до законодавства діяльність релігійних організацій, а також втручанню релігійних організацій у діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян;
- здійснення відповідно до законодавства реєстрації статутів (положень) релігійних організацій;
- участь у вирішенні питань, пов'язаних із переданням релігійним організаціям об'єктів державної і комунальної власності (п. 3 Положення про Державний комітет України у справах релігій)

З вищевказаного випливає, що Держкомрелігій не здійснює контролю за додержанням законодавства України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації. Такий контроль здійснюють натомість місцеві ради та їх виконавчі комітети (ст.29 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). Однак чинне законодавство про місцеві органи виконавчої влади та місцеве самоврядування безпосередньо цей контроль не передбачає. У проекті Закону України від 01.02.2000 р. “Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” (поданий Кабінетом Міністрів України) запропоновано покласти обов'язок державного контролю за додержанням законодавства про свободу світогляду та релігійні організації на Центральний орган виконавчої влади у справах релігій, а також на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у межах їх компетенції (ст.30).

На наш погляд, в законодавстві доцільно передбачити контрольні функції Держкомрелігій, а також відповідних управлінь (відділів) у справах релігій, але тільки в межах дотримання релігійними організаціями статутів відносно мети й порядку здійснення ними своєї діяльності.

У Держкомрелігій утворюються: експертна рада за участю представників наукових установ, учених-релігієзнавців та фахівців інших галузей, яка забезпечує

проведення релігієзнавчої експертизи; наукова рада та інші дорадчі, консультативні органи. Відповідно, доцільно було б прийняти Положення про порядок і підстави проведення релігієзнавчої експертизи, яку здійснює вказана експертна рада.

Необхідність існування в Україні такого спеціального органу, як Держкомрелігій, викликала чимало дискусій. На наш погляд, спеціальний орган із забезпечення державної політики у сфері релігій має існувати в Україні до того часу, поки діє "спеціалізоване законодавство" щодо релігійних організацій. Та й порядок створення релігійних організацій, їх правовий статус мають свої особливості порівняно з іншими громадськими організаціями. Це, своєю чергою, також зумовлює необхідність у функціонуванні Держкомрелігій.

У деяких державах, наприклад, у Російській Федерації, відсутні спеціальні органи, які б здійснювали державну політику в релігійній сфері. Нагляд за виконанням законодавства про свободу совісті, свободу віросповідання і релігійні об'єднання в цій державі здійснюють органи прокуратури, а органи юстиції, які зареєстрували релігійні організації, забезпечують контроль за дотриманням ними статутів стосовно мети й порядку їх діяльності. Однак у Росії вже ставиться питання про необхідність утворення державної структури, яка б забезпечувала виконання закону про свободу совісті.

Офіційна інтерпретація та конкретизація нормативно-правових актів щодо свободи віросповідання – **третьє стадія** юридичного забезпечення останньої. Так, окремі можливості (елементи) свободи віросповідання людини, а також юридичні засоби її реалізації, охорони й захисту закріплюються і конкретизуються в цілій низці законів та підзаконних нормативно-правових актів, наприклад, у Законі України "Про освіту" (в редакції 1996 р.) і в Законі України "Про альтернативну (невійськову) службу" (в редакції 1999 р.).

Офіційна інтерпретація (тлумачення-роз'яснення) нормативно-правових актів, які стосуються свободи віросповідання, здійснюється компетентними органами і є формально обов'язковою для усіх суб'єктів її застосування та реалізації. Офіційне тлумачення Конституції України та законів України здійснює Конституційний Суд України. Тлумачення законодавства України про свободу віросповідання та релігійні організації цей орган поки що не здійснював. У свою чергу, Вищий Арбітражний Суд України відповідно до своїх повноважень дав Роз'яснення № 02-5/109 від 29.02.1996 р. "Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації".

Четверта стадія юридичного забезпечення свободи віросповідання людини полягає у встановленні процедури її здійснення, реалізації. Юридична процедура реалізації прав людини – це закріплені в законі і спрямовані на здобуття людиною певних особистісних і соціальних цінностей послідовність та узгодженість дій уповноваженого й зобов'язаного суб'єктів, а також обсяг, зміст, форми, способи, методи та строки їх учинення.

Реалізація свободи віросповідання людини власними діями (наприклад, одноособове сповідання будь-якої релігії, зміна власних релігійних чи інших переконань) не потребує встановлення юридичних процедур. Однак є деякі можливості свободи віросповідання людини, які потребують їх встановлення, наприклад, реалізація права на альтернативну (невійськову) службу, здобуття релігійної освіти в духовних навчальних закладах, сповідання релігії спільно з іншими у межах релігійної громади, порядок створення якої визначений законодавством.

П'ята стадія юридичного забезпечення свободи віросповідання – встановлення й реалізація юридичних засобів її охорони, спрямованих на запобігання, зокрема, на перешкоджання чи унеможливлення, порушень цього права людини.

За певними критеріями юридичні засоби охорони прав людини поділяються на наступні види:

I. За місцем існування у правовій системі:

1) норми права, які встановлюють заборони (вказівки про недопустимість певної поведінки, що порушує права людини). Можна навести наступні приклади забороняючих приписів, які виступають юридичними засобами охорони свободи

віросповідання людини: “Ніхто не може встановлювати обов’язкових переконань і світогляду, не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії”.

Слід зазначити, що обов’язковим елементом забороняючих норм (як і будь-яких інших норм) є санкція, котра передбачає заходи юридичної відповідальності. Тому не можна погодитися з тим, що наступним видом юридичних засобів охорони прав людини є норми права, в яких вказуються заходи юридичної відповідальності. Що стосується наведеного прикладу заборони, то в ній відсутня санкція за недотримання, порушення диспозиції, і, відповідно, цей юридичний засіб охорони свободи віросповідання людини є лише декларативним. Таких забороняючих норм без санкцій (вірніше, нормативно-правових приписів) в Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” є багато, що свідчить про декларативність цих норм;

2) норми права, які встановлюють завдання і компетенцію відповідних органів з охорони прав людини, зокрема свободи віросповідання (наприклад, Держкомрелігій, його органів на місцях, органів місцевого самоврядування, прокуратури, міліції та інших);

3) норми права, котрі передбачають конкретні заходи запобігання порушенням прав людини та їх профілактики. Наприклад, проведення посадовими особами відповідних державних органів зустрічей із керівниками релігійних організацій, зарубіжними місіонерами, під час яких їх знайомлять із чинним законодавством України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації, з національно-культурними і релігійними традиціями українського народу (п.1 "Заходів щодо нейтралізації діяльності деструктивних тоталітарних культів, мінімізації їх негативного впливу на суспільство". № 191/96); затверджених Кабінетом Міністрів України 3 січня 1997 р.

4) діяльність компетентних органів держави щодо застосування зазначених вище юридичних норм;

5) правозастосовчі акти, які приймаються для запобігання правопорушенням, зокрема щодо свободи віросповідання людини. Наприклад, припис прокурора про негайне припинення діяльності релігійної організації, члени якої посягають на життя і здоров’я людини.

II. Залежно від найближчої мети правоохоронного впливу на суб’єкта:

1) засоби фізичного впливу, безпосередньо спрямовані на обмеження, недопущення, перешкодження здійсненню вчинків, що можуть призвести до порушень прав людини (наприклад, затримання осіб, які розпалюють релігійну ворожнечу);

2) засоби психічного впливу, котрі такої мети безпосередньо не переслідують (наприклад, виховання викладачами релігійних віровчень та релігійними проповідниками своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують жодної релігії, та до віруючих інших конфесій).

Встановлення і реалізація юридичних засобів захисту свободи віросповідання людини – **шоста стадія** її юридичного забезпечення. За допомогою цих засобів припиняються порушення свободи віросповідання, усуваються перепони для її реалізації, відновлюються порушені права.

Юридичні засоби захисту свободи віросповідання можемо поділити на певні види за різними критеріями.

I. За формами захисту: судові; парламентські; контрольно-наглядові; адвокатські.

Серед зазначених форм найважливішою юридичною гарантією захисту свободи віросповідання, як і для будь-якого іншого права людини, виступає суд.

Конституцією України передбачено, що “звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується” (ч.3 ст.8). Кожна людина має право оскаржити в суді рішення, діяння органів державної влади і місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Так, наприклад, у судовому порядку можна оскаржити рішення державних органів з питань: перевищення встановленого законом строку прийняття

рішень про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій; відмови в реєстрації статутів (положень) релігійних організацій; володіння та користування культовими будівлями та майном (ст. 248 ЦПК України).

Серед парламентських форм захисту можемо назвати право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції України). До Уповноваженого Верховної Ради України Н. Карпачової уже зверталось чимало громадян за захистом свободи віросповідання. При цьому 60% звернень стосувалося питань нестачі приміщень для відправлення релігійної служби. Громадяни України можуть звертатися за захистом свободи віросповідання до Комітету з прав людини ООН і до Європейського суду з прав людини Ради Європи, але при дотриманні певної процедури.

В.Любчик* (Київ, Україна)

ЗАХИСТ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ І РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН У КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Законодавчі акти незалежної України справедливо вважаються одними з таких, у яких достатньо повно відображені права національних і релігійних меншин.

Концептуальні засади етнонаціональної політики держави зафіксовані у Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та у Декларації прав національностей України (1991 р.). Перший документ, визначаючи Україну як суверенну національну державу, що розвивається на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення, декларує зобов'язання держави із забезпечення національно-культурного відродження українського народу щодо його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Наголошується також, що громадяни всіх національностей становлять народ України; рівність перед законом усіх незалежно від їх походження, расової та національної приналежності, мови тощо; гарантується всім національностям, що проживають на території країни право вільного національного і культурного розвитку; передбачено можливість утворення національно-адміністративних одиниць і, що особливо важливо, визнається пріоритет загальнолюдських цінностей та пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

Декларація прав національностей України (1991 р.), Закон України "Про національні меншини в Україні" (1992 р.) випередили у часі прийняття Радою Європи провідних на регіональному рівні міжнародно-правових документів у цій сфері правовідносин: Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (1992 р.), Рамкову конвенцію про захист національних меншин (1995 р.) та Рекомендації 1201 Парламентської Асамблеї Ради Європи стосовно додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини щодо осіб, які належать до національних меншин (1993 р.).

За майже повного викладу всіх прав і свобод стосовно національних меншин, передбачених міжнародними документами, додатковим позитивом вітчизняних документів слід вважати підхід до вирішення дилеми колективних та індивідуальних прав, найбільш оптимальним чином: визнаються як індивідуальні права осіб, що належать до національних меншин, так і їх організацій. Наприклад: стаття 1 Декларації прав національностей України (1991 р.) від імені Української держави "гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права"; у статті 2 цього ж документа гарантується "всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечення існування національно-адміністративних одиниць..."; статтею 6 Закону України "Про національні меншини в Україні" (1992 р.) гарантуються всім національним

* Начальник управління Державного комітету України у справах релігій, к.філос.н.